

Летні цыкл земляробчага календара

Да летняга цыкла беларускага каляндарна-абрадавай паэзіі адносяцца купальскія, пятроўскія, жніўныя і дажынкавыя песні.

Паходжанне свята Купалы і яго назвы большасць сучасных даследчыкаў звязваюць з ачышчальным агнём і салярнымі ўяўленнямі старажытных людзей. Традыцыйна святкуецца як дзень летняга сонцастаяння. Купальскія вогнішчы мелі сакральнае значэнне: здольныя былі "даваць ураджай, выганяць смерць не самі па сабе, а таму што ўвасабляюць сонца", - адзначаў А.А.Патабня. Купалле святкавалася ўсімі еўрапейскімі народамі, у тым ліку славянскімі.

Л.Вінаградава і С.Талстая ў складаным комплексе рытуалаў і вераванняў вылучаюць: "1. збор траў і кветак, упрыгожванне зелянню дамоў і гаспадарчых збудаванняў, людзей, жывёлы; 2. хаджэнне да вады, купанне, абліванне вадой, пусканне па вадзе вяноў і траў; 3. падпальванне вогнішчаў, танцы, пераскакванне праз агонь, сімвалічнае знішчэнне нячыстай сілы і г.д.; 4. вы-сочванне і адпужванне ведзьмы; 5. начныя бясчынствы; 6. павер'і пра "ігру" сонца і іншых цудах прыроды". Па народнаму календару Купалле святкуецца 24 чэрвеня (7 ліпеня), а галоўным чынам у ноч перад гэтым днём. У гэты ж дзень царква адзначае дзень нараджэння Іаанна Хрысціцеля. Хрысціянская царква асуджала традыцыйнае народнае святкаванне Купалля.

А.С. Ліс па функцыянальна-тэматычнаму прынцыпу падзяляе купальскія песні на пяць груп: "1.Песні пачатковага перыяду купалля... 2.Песні і карагоды, што выконваліся каля купальскага вогнішча...3.Купальскія песні абраднага зместу. 4.Купалле любоўнай і сямейнай тэматыкі. 5. Купальскія балады." Г.В.Гаўлай у манаграфіі "Беларускае купалле" (1986) грунтоўна даследавала функцыянальныя асновы купальскіх песень, тыпалогію песенных структур, музычна-паэтычны сінтэтызм, песенна-вершавыя сістэмы. Асабліваю ўвагу яна звярнула на функцыянальную сістэму купальскай песні, важнейшай вылучыла камунікатыўную функцыю, якая абумовіла шэраг іншых функцый, перш за ўсё музычную, (апатрапеічную (ахоўную), мантычную (варажба), катартычную (ачышчальную), сімільную (імітатыўную) магію).

Святкаванне Купалля мела свае асаблівасці ў розных народаў і ў асобных рэгіёнах краіны. Па словах П.А.Бяссонава, "Беларусь захавала ў абрадзе купальскай урачыстасці і ў песнях, якія яе суправаджаюць, адгалоскі самай сівой старажытнасці, як нідзе ў славян".

На Віцебшчыне і ў іншых месцах для вогнішча хлопцы ўсцягвалі на елку старое калясо, аблівалі яго дзёгцем, прывозілі і прыносілі шмат старога хламу, дроў, ускідвалі на касцёр (і тут відавочна ачышчэнне ад старога, непатрэбнага). Звычайна месца для вогнішча выбіралі на ўзгорку, недалёка ад вады. На думку многіх даследчыкаў (А.С.Ліса, В.Іванова, Г.В.Гамарэлідзэ), кола сімвалізавала сонца, якому пакланяліся. А.С. Ліс

выказвае гіпо-тэзу аб тым, што Купала святкавалася ў гонар летняга сонцавароту. "Салярны культ у ім дамінантны". Імітацыяй руху сонца лічыцца і ваджэнне карагодаў вакол вогнішча. Менавіта да сонца і звяртаецца купальская песня:

Сягодня й Купала, заўтра Ян,
Да зайграй, сонейка, зайграй нам,
Каб зялёны лугі шумелі,
Каб сырая зямля стагнала.
Каб сырая зямля стагнала
Да й ад дзявоцкага гуляння,
Да й ад дзявоцкага гуляння.
Да й ад жаночкага спявання.

У купальскіх песнях адлюстраваліся пажаданні моладзі, каб у святочную ноч Бог даў пагоду і каб ночка была вясёлая з музыкай і спевамі, а дзяўчаты маглі начаваць у гаі, віць вяночкі, збіраць зёлкі, гуляць.

Міфалагічны вобраз Купалы часам персаніфікаваўся: уяўляўся дзяўчынай, якая "сядзіць на плоце", а "яе галоўка ў злоце". Купалка кліча "Івана на вулку" або яе клічуць, яна ж кажа:

"Не маю часу - трэба хадзіці мне каля жыта". Песні пацвярджаюць, што абрады і паэзія Купалля мелі магічную утылітарную функцыю, накіраваную на павышэнне ўраджайнасці і абарону нівы ад злыхсіл. У адной з песень клічуць Івана ў поле з мэтай "па межыхадзіць, жыта радзіць", каб яно было "густа, ядраніста, ядраніста, каласіста. //Ядро - з вядро, колас - з бярно, //А жыцінка, як бабінка. //Саломінка, як трасцічынка". У другой песні просяць Купалу не ісці ў сяло, а начаваць у жыце, "каб туды змяя не залятала, //Ў жыщечку споры не выбірала". Такую ж ахоўную засцярагальную функцыю выконвае Іван-Іванішча, якога Купалка заве "на вулку", але ён адмаўляецца:

Купалка-сястра, мне часу няма:
Пільную сяла, новага двара,
Каб ведзьмішча не хадзіла,
Чужых кароў не даіла.

Ахоўна-ачышчальным быў абрад пераскоквання праз купальскае вогнішча пар хлопцаў і дзяўчат, перагон праз агонь кароў. У некаторых месцах ролю Купалкі іграла прыгожая дзяўчына, якую выбіралі з свайго асяроддзя дзяўчаты вёскі і з ёю на чале ішлі да прыгатаванага хлопцамі вогнішча. З купальскай ноччу звязаны ўяўленні, якія адлюстраваны ў народных творах, што ў гэты час раз у год зацвітае папараць, і той, хто знойдзе кветку, адшукае скарбы і будзе разумець гаворку птушак, жывёлы.

Не менш значнае месца ў купальскіх песнях, чым аграрна гаспадарчая тэматыка, займаюць тэмы кахання, сямейна-бытавых адносін. Мноства песень пра каханне абумоўлена распаўсюджанасцю фрывольнасці ў паводзінах удзельнікаў святкавання. Невыпадкавай таму была ў купальскіх песнях тэма страты дзяўчынай вяночка, што сімвалізавала страту дзявоцкасці. У песні "А Купаліначка дачку біла" дачка прызнаецца, што яе

вяночак узяў "бялявы хлопец", "красны моладзец".

Папулярнымі былі шматлікія песні жартоўнага характару, якімі абменьваліся дзяўчаты і хлопцы. Дзяўчаты, напрыклад, высмейвалі хлопцаў за ашуканства ("Колькі ў рэшаце вады ёсць, //Столькі ў малайца праўды ёсць"), прыпісвалі ім недарэчныя ўчынкі ("ЛЯ рыначку хадзілі, //Сучку на лычку вадзілі, //Лычка на лычка мянялі, //Сучцы на лапцы паклалі"¹⁵) і ў той жа час у ідэальным выглядзе паказвалі сябе.

У сатырычна-гумарыстычных купальскіх песнях найбольш з'едліва высмейваюцца хлопцы: іх чорт за "хахол" (часам "чуб") трасе, кідае праз паркан; дзяўчаты гоняць "сваіх хлопчыкаў на папар". Пры гэтым часцей за ўсё не дабіваюцца ад іхпраўды, і нават чорт не можа яе дабіцца:

Іван, Іван да Мар'я,
А на гарэ купалля.
А пад гарой купарос рос,
А чорт мальцоў за хахол трос.
А ён іх трос і калаціў,
І шчырай праўды дахадзіў.
Шчырай праўды не дайшоў,
Ён заплакаў і пайшоў.

А вось дзяўчат "трасе за хахол" не чорт, а Бог і дабіваецца праўды:

...А дзевак Бог за хахол трос.
А ён жа трос-калаціў,
У дзевак праўды дахадзіў.
Ён ў іх праўды дайшоў,
І засмяяўшы пайшоў.

Дзяўчаты здэкваюцца з хлопцаў, прадракаюць ім "ліха": тыя пагоняць кошак у поле, "кошкі на елкі скакалі, //Хлопцы на ко-шак брахалі"... Дзяўчаты "будуць кошак даці... і хлопчыкаў карміці". Падобных гумарыстычных песень шмат, у іх хлопцы трапляюць у такое камічнае становішча, што не магло не выклікаць смех, якога і дабіваліся дзяўчаты. Смехам, жартамі, спевамі, танцамі і поўніліся гулянні ў купальскую ноч.

Зусім іншую рэакцыю выклікалі купальскія балады. У эпічным стылі ў іх герой трагічна гіне: "Ды едуць баяр'я ўсе разам, //Вязуць Міхала на кані, //А яго галоўка на мячы...". Смерць героя (казака, белмалойчыка), як і ў іншых баладах, прымеркаваных да іншыхцыклаў і свят, аплакваюць парознаму:

...У галовачках- рана мамачка,
А на грудзечках - родна сястрыца,
А ў ножачках - то жонка яго.
А маці плача век да веку,
Сястра плача год да году,
А жана плача дзень да вечар:
"На вулку пайду - другога найду,
А цябе, малайца, усё забуду".

На Купалле нярэдка рабілі чучала, якое тапілі ў вадзе або спальвалі. Па апісанні Галамбёўскага, на захадзе сонца ў зямлю забівалі кол, які абвязвалі саломай і называлі гэты пук саломы Купалай. Яго спальвалі пад песні, танцы і смех, неслі ў раку дрэўка і заклікалі расці такім жа высокім, як хварасціна, лён. Смех і іншыя абрадавыя дзеянні мелі сакральнае значэнне: яны павінны былі магічна ўздзейнічаць на знішчаных, каб яны адрадзіліся ў новым жыцці. Весела расставаліся з усім старым, аджыўшым (нездарма ў многіх месцах на купальскае вогнішча звозілі і зносілі розныя старыя хлам, які спальвалі разам з чучалам). Зразумела, што ў пазнейшыя часы купальскіх святкаванняў магічная роля традыцыйных абрадаў страцілася, уступіла месца пацешлівай.

Блізкімі да купальскіх з'яўляюцца пятроўскія песні, некаторыя з іх маюць агульныя сюжэты. Пераважае ў пятроўскіх песнях шлюбная і бытавая тэматыка, лірызм, адлюстраванне перажыванняў дзяўчыны. Структура, рытміка, мастацкая вобразнасць у многім падобная да купальскіх песень.

Грунтоўны аналіз паэтычнай сістэмы купальскіх і пятроўскіх песень, іх тэматычную разнастайнасць і сувязь з рэчаіснасцю найбольш поўна і дасканала ажыццявіў А.С. Ліс у сваіх працах "Купальскія песні" (1974), "Каляндарна-абрадавая творчасць беларусаў" (1998) і іншых.

У летнім цыкле земляробчага календара значнае месца займала жніво.

У Гродзенскай губерні "адкрывала" жніво адна жняя, якая несла кавалак хлеба, нявестка - палатно, якім абкручвала першы сноп. Сноп неслі, ставілі на покуці, а ўвечары гаспадар спраўляў зажынкi. У Мінскай і Віцебскай губернях адбывалася "пакрыванне поля": яшчэ да ўсходу сонца маладзіца ішла на поле і ў прысутнасці дзяўчат нажынала снапок жыта, абвівала яго намёткаю або ручніком, падкідвала ўверх і прыгаворвала:

Пакрыла ніўку
На добрую спажыўку;
Парадзі, Божа,
Наша збожжа!..

Дзяўчаты спявалі, пляскалі ў далоні, кружыліся;
Пашлі, Божа, многа збожжа!
Моладзі хлеба пры дарозе;
Штоб было ўсім гожа
І не пуста на кожным возе.
Крыта, крыта!
Поўна, сыта!
Божа, памажы,
Хлеба ўрадзі.!

Маладзіца і дзяўчаты ішлі да гаспадыні, поле якой "пакрывалі" і аддавалі ёй снапок. Гаспадар іх частаваў. Праз два дні пасля гэтага адбываліся зажынкi. Дачка гаспадара з дзяўчатамі са спевамі ішлі на поле,

дзе яны частаваліся яечняй, сырам, гарэлкай, зразалі па каласку і звязвалі снапок, які называлі снапок гаспадара, палівалі яго гарэлкай і неслі з песнямі гаспадару нівы.

Ён падкідваў снапок уверх, ставіў на покуце, клаў чатыры манеты, кланяўся, частаваў дзяўчат, яны ж славілі гаспадара. Няцяжка заўважыць, што і ў абрадзе, і ў песнях дамінавала магічная функцыя, мэта якой - спрыяць багатаму ўраджаю. Магічная роля надавалася і снапку гаспадара: захоўвалі да Прачыстай, калі яго абмалочвалі, прыносілі зерне ў царкву, пасвячалі і засявалі поле - "некаторыя на Прачыстую, а іншыя на другі ці на трэці дзень пасля свянцання; пры засеўках звоняць манетамі, якія былі пакладзены пад снапком...".

У песнях зажынак славілі жнеяк, гаспадара, першы снапок. Яго вобраз ствараўся з выкарыстаннем трапных параўнанняў, эпітэтаў, гіпербалы: "Снапок красны, //Як мясячык ясны, //Яшчэ вышшы ад плота, //Яшчэ дарожшы ад злата, //Яшчэ вышшы ад гары, //Ясней ад зары".

Уласна жніўныя песні гучалі і пры хадзьбе жнеяк на ніву, і ў час жніва, і пры вяртанні з поля. У іх адлюстравалася цяжкая праца жанчын, асабліва ў час існавання прыгоннага права, калі з іх здзекваліся і памешчыкі-прыгоннікі і іх прыганятыя. Менавіта таму вобразы прыгнятальнікаў падаюцца ў жніўных песнях сатырычна: "Наш пан баран, баран, //Не пускае дамоў зарань. //На-ша пані авечая, //Дзержыцьжнеек да вечара...". "А ў нашага пры-ганятага //Ды з гарэх галава, //З гарэх галава, па яблыку вочы, //Што дзяржыць да паўночы..."²⁹ У многіх жніўных песнях крытыка жорсткасці пана - гаспадара нівы - заканчваецца праклёнам, як, напрыклад, у песні:

Да ў нашага пана
Да нядобрая слава:
Па месяцу жыта жалі,
Па зорам копы клалі.
Цёмна ў полі, цёмна,
Бадай таму цямней было,
Хто да хаты не пушчае,
Да на полі нас трымае.
Да мы позна з поля йдзём,
Да прыганятага клянём.

У сваім праклёне жняя заклінае нават камароў: "Камарочкі мае, не кусайце мяне, а кусайце паноў, не пускаюць што дамоў". Ужо з гэтых прыкладаў, якія складаюць толькі невялікую частку са шматлікай колькасці жніўных сатырыка-гумарыстычных песень, дзе высмейваюцца паны і прыганятыя, відаць, што сацыяльныя адносіны адлюстроўваюцца ў іх асабліва востра. З іх паўстаюць сатырычныя тыпы прыгоннікаў, пазбаўленыя ўсякай спагады да замардаваных сялян. Нават у тых песнях, дзе пан надзяляецца эпітэтам "добры", ён характарызуецца іранічна.

Пераважаюць жа песні, у якіх адлюстроўваецца нянавісьць да лютых паноў, якія прымушалі жнеяк працаваць не толькі днём, але і ўначы. У песні "Бадай пану ў двары страшна" жнейкі жнуць і пасля заходу сонца, пры месяцы снапыносяць, "пры зораньках копы" кладуць, "апоўначы дадому" ідуць. Але адпачываць не даводзіцца: "на світанні" вячэраюць, "у дзень белы зноў" ідуць. І за ўсе гэтыя здзекі ў песні гучыць страшны праклён:

Бадай пана не схавалі,
Каб сабакі разарвалі.
Пахавалі пры даліне,
Каб па яму ваўкі вылі.
Бадай пана громы ўбілі,
Як мы ручкі патамілі.

Сацыяльная несправядлівасць, якая панавала ў той час, востра выкрываецца ў многіх жніўных песнях, параўнальна ў большай частцы, чым у іншых каляндарна-абрадавых песнях. Матывы сацыяльнай барацьбы адлюстраваліся і ў песнях, запісаных у савецкі час. У некаторых з іх адчуваецца ўплыў літаратуры, сучасных фальклорных працэсаў. Адна з такіх песень змешчана ў томе БНТ "Жніўныя песні", хоць па зместу яна не зусім адпавядае гэтаму віду песень: "Пан нас мучыў, пан нас плеццямі сцябаў". Адзінае, што збліжае яе з жніўнымі, падобны праклён пана, як у папярэд-няй песні. Прыводзім урывак:

...Выйду, выйду я да рэчанькі крутой,
Клікну, клікну шэрых ваўкоў за сабой:
-Сабярыцесь, шэры воўкі, ды з бара,
Вы бяжыце ды да панскага двара...,
Як узойдзе толькі ясная зара,
Вы запейце песню страшнае таскі,
Разарвіце цела пана на кукі,
Разарвіце, закапайце за сялом,
Каб ад пану ўспамінаў не было...

Каларытна малюецца ў жніўных песнях вобраз сялянкі-жняі, працавітай, гордай, душэўнай, сумленнай. Умовы яе працы вы-разна выяўляюцца ў песні "А я ў пана жыта жала":

А я ў пана жыта жала,
Задам калыску калыхала.
У пана сэрца авечае,
Дзяржыць мяне да вечара.
Пакарміці - як папала,
А ў загончык зазірае.
-Бадай тваё, пане, ўсё прапала,
Як я ў цябе заняпала.

У некаторых песнях адухаўляецца прырода, персаніфікуюцца сонца, месяц. Стомленая доўгай нялёгкай працай жняя звяртаецца да сонца як да жывой істоты з папрокам, што яно "неспагадлівае": рана ўсходзіць, не

спагадае жнеям, а ў іх"сталяны сярпчкі прытупіліся, ... белыя ручкі прытаміліся, ...ды прыганятыя прыбрахаліся". Жняя заклікае вецер як міфалагічную істоту, каб ён не ляжаў у полі "паміж горачак у разоры", а ўстаў "памаленьку", павяяў "ветрык паціхеньку", развееў "хмарачку цяменьку"... Жнейка ў гэтай песні просіцца адпусціць яе дадому: у яе "дзетак многа: што куточак, то сыночак, на пакуцці дзевяць дочак".

Анімістычнае ўспрыняцце навакольнай прыроды спалучаецца ў гэтай жніўнай песні з рэаліямі нялёгкага жыцця сялянкі. Традыцыйныя сталыя эпітэты з памяншальна-ласкавымі формамі слоў садзейнічаюць узмацненню спагадлівага пачуцця да лірычнай гераіні.

Касмалагічныя ўяўленні сялян выразна выяўляюцца ў песнях, у якіх жнейка просіць дапамогі сонца перапыніць працу:

Да пара дамоў, пара,
Пагубіла ключы зара.
Сонца ўзышло, ключы знайшло.
-Сонейка маё яснае,
Трэба неба адамкнуць,
Поле расой апусціці,
Жнейкі дамой адпусціці,
Бо іх хаткі халодны,
Бо іхдзеткі галодны...

У такіх песнях персаніфікуюцца зара, сонца, месяц. У песні "А пара жонкі, дамоў ісці" таксама "пагубляла зара ключы, каля постаці ідучы, а з соўнішкам гукаючы, а з месяцам жартуючы".

Часам сонца размаўляе са жнейкай, якая скардзіцца на яго, пгто не спагадае ёй: раненька ўсходзіць - яе на полі знаходзіць, позненька заходзіць - яе на полі пакідае. Сонейка адказвае:

-Чым жа я таму вінавата,
Што твая гаспадынька
Цябе рана пабуджаіць
І на поле высылаіць?
(песня "Дзеванька-сіротанька")

Падобны адказ дае сонца жніі і ў песнях "Соўняйка, соўняйка". "Ды соўнейка, соўнейка".

Не заўсёды жанчына радуецца вяртанню з поля дадому: там у яе "ліхі свёкар ды й свякруха", не спачуваюць ёй, а "пашлюць... па вадзіцу", "у шчыры бор, у крыніцу", хоць яна "й не снедала й не абедала". Таму ў распачы жнейка рашае лепш пераначаваць у полі і праклінае свёкра, свякроўку, дзевара, залоўку ў песні "Не пайду дамоў, ў полі заначую":

-Ой, забі, Божа,
Свёкра на печы.
Качаргой у плечы.
Ой, забі, Божа!
Ой, забі, Божа,

Свякроў на палаці
Памялом у хаце... (і г.д.)

У многіх песнях адухаўляецца поле: яно "дрэмле", "іграе", "звініць"⁴². Менавіта поле як жывую істоту заклінае жнейка: "Ніўка, ніўка, аддай маю сілку //На другую ніўку!".

Тэматыка жніўных песень разнастайная: у іх адлюстроўваюцца перажыванні маці за дачку, трапіўшую ў варожую ёй сям'ю, успрыняцце навакольнага жыцця і прыроды, матывы кахання і шлюбам і інш. Даследчык музычных асаблівасцей жніўных песень В.І. Ялатаў назваў іх класікай "беларускай раннетрадыцыйнай каляндарнай песнятворчасці, якая выяўляе рысы не толькі жанру, але і многія заканамернасці пэўнага этапа музычнага мыслення".

Заканчэнне жніва называецца ў народзе **дажынкамі**, або **абжынкамі**. Адбываліся яны з нязначнымі адрозненнямі ў розных месцах. У Віленскай губерні частка жней дажынала жыта і спява-ла песню, якая называлася "Раёк", другая частка садзілася перад пакінутымі нязжатымі каласамі і таксама спявала, "а адна з дзяўчат... палола "роя": вырвала траву з недажатага кусціка жыта каля каласоў, называла яго "раёвай" або "спарышовай" барадой. У "сярэдзіну кусціка клалі хлеб і соль". Дзяўчына, якая завівала "бараду", надзявала вянок, а потым здымала з сваёй галавы і ўскладала на галаву гаспадара, "жнеі акружалі гаспадара і разам з ім уваходзілі ў хату", дзе іх сустракала з хлебам і соллю, гарэлкай гаспадыня. Пасля невялікага пачастунку іх "садзілі за стол на ба-гатую вячэру. Пасля вячэры прыходзілі музыкі, і пачыналіся гульні і танцы да позняга вечара". Падобна гэтаму адбываліся дажынкi ў Віцебскай губерні.

У Мінскай губерні пры заканчэнні жніва пакідалі крыху жыта, рвалі з яго траву, што называлася "рваць бараду". Заклікалі "чараўнікоў, мядзведзяў, лісіц і іншых жывёл. Самі ж аржаныя каласы рве адна, выбраная ўжо загадзя для гэтага дзяўчына... Вырваўшы калоссе з зямлі, дзеліць яго на дзве часткі і кладзе іх накрыж адна з другой на зямлю. На гэтым крыжы ўсярэдзіне, па баках і па канцах кладуць хлеб. Пасля гэтага ўсе разам вяжуць вялікі сноп, які завецца "баба". З края бяруць каласы і плятуць аржаны вянок. Выбраная дзяўчына сядзіць у гэты час на "бабе". Калі сплятуць вянок, ... здымаюць абранніцу з "бабы", надзяюць ёй на галаву вянок і ідуць у вёску, ... пачынаюць пець "Засцілай, пані, сталы, лавы...".

У Гродзенскай губерні пры дажынках сцябліны жыта не звязвалі, "пакуль гаспадыня пры песняхне заўе так званай "барады"... Як і ў многіх іншых месцах, у пакінутым жыцце вышпалвалі траву і клалі лусту хлеба з соллю. Далейшыя дэталі гэтага абраду ад-розніваліся ад абрадаў у іншых рэгіёнах. Гаспадыня перавязвала жытнія сцябліны чырвонай ніткай, падразала сярпом іх пад карэнні, трымала пучок жыта ў левай руцэ, правай кідала "серп уверхі крыху ўбок", клала пучок у сярэдзіну незавязанага снапа, потым сноп звязвалі. Гэтаму снапу надавалася магічнае значэнне: яго забірала з поля выбраная жняя, у гумне адводзілася яму ганаровае месца, на

Спаса яго свяцілі, а пазней вымалачанымі зернямі засявалі поле. Даследчыкі адзначаюць, што ў народзе лічылі "бараду" здольнай узмацняць прадудыруючую сілу, як і барада ча-лавэка. Апрача таго яна сімвалізавала дажынкi.

Завіванне "барады" не з'яўлялася адметнай беларускай з'явай, яна характэрна для ўсіх славян, але ў кожнага народа мае свае нацыянальныя і рэгіянальна-лакальныя асаблівасці. Розныя формы барады прыводзіць В.А. Цярноўская. Яна ж адзначае асобую ролю ў рытуале спеваў, якое мае дзве галоўныя функцыі: "Як заснаванае на магіі спяваючага голасу "апавянне" (сустракаецца нават у традыцыях, якія не маюць жніўных песень, напрыклад, у рускіх кастрамскіх спевах вакол барады песень, "якія каму ўздумаюцца") і як рытуальныя спевы ва ўласным сэнсе слова". В.А. Цярноўская заўважыла, што звязаныя з абрадам рытуальныя песні "лакалізуюцца на славянскай поўначы з эпіцэнтрам у беларускім арэале".

Песні, якія жнейкі спявалі ў час завівання "барады", былі накіраваны на магічнае забеспячэнне новага ўраджаю. Па словах АА. Патабні, "Душа нівы (сенажаці і расліны наогул) ёсць казла - або казлападобная істота (як і фаўн, Сільван), якая праследуецца жніцямі і хаваецца ў апошні нязжаты пук каласоў або апошні сноп".

У некаторых песнях, якія выконваліся пры завіванні "барады", маюцца персаніфікаваныя вобразы казла (часам мядзведзя). У найбольш старадаўніх песнях "бараду" славiлі, надзялялі яе залатым блескам, аблітай мёдам, "шоўкам ушытай". У песні жнеяк гаспадару пелі:

Чыя ж гэта барада
Мёдам-віном улiта,
Чорным шоўкам ушыта?
Рана, рана!
Сцяпанавя барада
Мёдам-віном улiта,
Чорным шоўкам ушыта,
Рана, рана!
Ты, Анютка, не гуляй,
Шоўк з барады выбiрай,
Рана, рана!

Характэрна, што і апошні снапок і вянок звычайна ў дажынкавых песнях персаніфікаваліся, снапочак, "прасіўся ў дзевачак:"-Ой, звiце, дзевачкі, вяночак, //Занясiце мяне ў стадолу, //Палажыце мяне ў старону. //Няхай я ў стадоле пагашчу. //Пакуль на нiваньку зноў пайдзю. //Ой, бо мне ў стадоле - гасцiна, //Ой, а на нiўцы - радзiна...". Аналагiчна паказваецца вяночак. Ён таксама коцiцца з поля і просiцца ў гаспадара: "Выйдзi, пане за вароты, //Выкуп вянка з залота!". Або: "Кацiўся вяночак з поля //Ды прасiўся да пакоя: //-Пусцi, мацi, да пакоя, //Бо я ў полі настаяўся, //буйных вятроў наслухаўся, //Дробным дажджом на-мачыўся!.." Цiкава, што ён гаворыць аб сваім "родзе і званнi":

-Ой, я сонцам гадаваўся,
У праменнях яго купаўся,
Часам раннім красаваўся,
З ночкай ў гульнях забаўляўся.⁵⁴

Ідэалізацыя "барады", апошняга снапочка і вяночка ў пазнейшых песнях змянялася іх гумарыстычным зніжэннем. Замест услаўлення іх адбывалася жартоўнае высмейванне. Калі гаспадар, напрыклад, дрэнна частаваў на дажынках жнеяк, яны ганьбілі "бараду":

Чыя ж гэта барада
Смалой, дзэгцем уліта,
Дратваю ушыта?
Рана, рана!
Міхалкава барада
Смалой, дзэгцем уліта,
А дратваю ушыта,
Рана, рана?

Зіншых вобразаў дажынкавых песень асабліваю цікавасць даследчыкаў выклікалі міфалагізаваныя вобразы спарыша і рая (райка), якія па-рознаму асэнсоўваліся вучонымі: некаторыя бачылі ў іх язычніцкіх бостваў, іншыя трансфармаваных хрысціянскіх святых. На нашу думку, у найбольш даўніх песнях і спарыш і рай успрымаліся як звышнатуральныя істоты, якія валодаюць магчымасцю павышаць ураджайнасць нівы. Аб гэтым сведчаць шматлікія песні, у якіх іх вобразы персаніфікуюцца: спарыш і рай (раёк) ходзяць па вуліцы, іх запрашаюць у хату, садзяць па покуце. Звяртаюцца з просьбай да спарыша:

...Прыспары мне, спарыш, і ў доме, і ў полі,
І ў гумне, і ў двары, і ў клеці, і ў печы,
І ў клеці карабом, і ў печы пірагом,
І ў печы пірагом, і на стале пірагамі.

Магічная функцыя песні відавочна. Не так выразна яна выяўляецца ў песнях з вобразам рая: яго толькі шануюць, частуюць. Тым не менш і спарыша і рая ёсць усе падставы лічыць міфалагічнымі зоаморфнымі істотамі, на якіх у старажытнасць ўскладалі надзеі на іх дапамогу ў земляробчым плёне. Пазней гэтыя персанажы не ўспрымаліся як боствы, а як персаніфікаваныя паэтычныя вобразы.

Цікава персаніфікуецца ўдажынкавых песнях жыта: яно гаворыць чалавечым голасам, што не можа "у полі стаяці, каласоў дзяржаці":

Толькі ж я магу
А ў полі снапамі,
А ў гумне стагамі,...
У закрамах зярнамі...

У гэтай жа песні, пабудаванай як псіхалагічны паралелізм, у другой частцы "маладая Манечка" гаворыць свайму "татульку, што не можа ў яго "жыці", а ў свёкра, гэта значыць, хоча браць шлюб.

Дажынкі звычайна заканчваліся песнямі, у якіх славіўся Бог і выказвалася падзяка за дажынкі:

Дзякуй Богу за дажынкі,
Было піва і гарэлкі.
Што пілі і з'елі - прыспарай, Божа,
Што каму далі - напаўняй, Божа.

Не выпадкова том "Жніўныя песні" заканчваецца ў тэкставай частцы выказваннем заклапочанасці земляроба аб будучым ураджаі ў песні "Да на гарэ вецер вее". Сейбіт, сеючы жыта, просіць Бога: "-Зарадзі, Божа, жыта, //На прышлае лета, //Да на корань караніста, //Да на колас каласіста, //Да на ядро ядраніста, //Да на таку умалотам, //А у млыне прымалотам, //А у дзяжы пады-ходам, //А ў печы румяна, //Да на сталае кахана, //Да на сталае, як сонейка, //Гаспадарам на здаровейка."

Такім чынам, летні цыкл беларускага земляробчага календара багаты адметнымі нацыянальнымі абрадамі, дасканалымі паэтычнымі творамі, якія вызначаюць асаблівасці этнасу беларусаў і адыгралі ў фарміраванні яго і нацыянальнага менталітэту немалаважную ролю.

-
1. Потебня А.А. 0 некоторых символах в славянской народной поэзии. - Харьков, 1914. С. 163.
 2. Виноградова Л.Н., Толстая С.М. Иван Купала //Славянские древности: Этнолингвистический словарь. В 5томах. М., 1999. Т 2 С.363.
 3. Ліс.А-С. Паходжанне і мастацкая прырода купальскай паэзіі //Купальскія і пятроўскія песні /Уклад. А.С.Ліса, С.Т.Асташэвіч, Г.В.Таўлай. - Мн., 1985. С.12.
 4. Тавлай Г.В. Белорусское купалье. Обряд, песня. - Мн., 1986. С.9.
 5. Бессонов П.А. Белорусские песни. С.28.
 6. Ліс А.С. Каляндарна-абрадавая творчасць беларусаў: Сістэма жанраў. Эстэтычны аспект. Мн., 1998. С.83.
 7. Паэзія беларускага земляробчага календара. С. 296.
 8. Купальскія і пятроўскія песні /Уклад. А.С. Ліса, С.Т.Асташэвіч, Г.В.Таўлай. - Мн.,1985. С.172 - 173.
 9. Земляробчы календар. С. 236.
 - 10.Жніўныя песні /Склад.А.С.Ліс, В.І.Ялатаў. - Мн., 1974. С.83.
 - 11.Ялатаў В.І. Музычныя асаблівасці беларускіх жніўных песень //Жніўныя песні. С. 41.
 - 12.Земляробчы каляндар. С. 267.
 - 13.Терновская О.А. "Борода" //Славянские древности. В. 5т. М., 1995. Т.1. С. 231 – 234.
 - 14.Потебня А.А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. Колядки и щедровки. Варшава, 1887. С. 178.
 - 15.Паэзія беларускага земляробчага календара. С. 382.